

Epistola XXVIII atribuită lui Apollonios din Tyana

MARIUS ALEXIANU

Faima de care s-a bucurat Apollonios din Tyana (4 î.e.n.—100 e.n.), celebrul filosof neopitagorician și taumaturg, exponent al reacției tradiționale politeiste greco-romane în fața difuziunii creștinismului în Imperiul Roman, se datora, între altele, și scrierii, compuse înainte de 217, „Viața lui Apollonios din Tyana”. Autorul acesteia, Filostrat din Lemnos (n. 172 e.n.), făcuse parte din cercul împărătesei Iulia Domna, soția lui Septimius Severus, cunoscută pentru înclinațiile sale literare și filosofice aparte. Personalitatea fascinantă a lui Apollonios din Tyana a atras atenția Iuliei Domna, la îndemnul căreia a și fost scris romanul care concentrează cele mai variate și complete informații despre Apollonios din Tyana. Sursele documentare erau dintre cele mai bogate, fiind enumerate în cartea I, 3, respectiv : memoriile lui Damis, însoțitorul înțeleptului în peregrinările sale prin toată geografia spirituală a epocii, o carte a lui Maximos din Aegae și 4 cărți scrise de Moiragenes. De asemenea, lista lucrărilor atribuite lui Apollonios din Tyana este, după Lexiconul Suidas, destul de bogată : *Inițieri în sacrificii, Testament, Răspunsuri de oracol, Epistole, Viața lui Pythagoras, Imn pentru Mnemosyne, Despre ghicitul în stele, Părerii pitagorice*. Culegerea de epistole cuprindea scrisorile trimise de acest filosof regilor, sofistilor, elleenilor, delfienilor, egiptenilor, indienilor. Tradiția manuscrisă deosebit de bogată a epistolarului lui Apollonios l-a determinat pe Ferdinando Lo Cascio (cf. *Sulla autenticità delle epistole di Apollonii Tianneo*, Palermo, 1978) să dredeschidă o îndelungată controversă asupra autenticității scrisorilor lui Apollonios, ilustrată de nume precum E. Norden, W. Schmid, D. Hempel, U. von Wilamowitz-Moellendorf, F. Solmsen, F. Grosso, Gerd Petzke. Concluzia ce se impune e că în stadiul actual al cercetărilor nu se poate oferi o rezolvare inatacabilă a problemei autenticității epistolarului. F. Lo Cascio pornește de la premisa existenței unui nucleu de epistole indiscutabil apolloniene, idee la care subscriu mai toți specialiștii. La corpusul de 117 epistole analizate de R. Hercher în *Epistolographi Graeci* (Paris, 1873), F-Lo Cascio consideră justificat să adauge, la indicația lui G. Petzke, un număr de 3 fragmente din *Florilegium*-ul lui Stobaios. Contribuția originală a cercetătorului italian constă în evidențierea unității stilistice a epistolelor, invocată în sprijinul tezei autenticității. Stilul epistolar al lui Apollonios se distinge prin utilizarea propozițiilor scurte, a anaforelor, a personificărilor, a apostrofei, prin bogăția de figuri retorice, prin concizie și prin incisivitate, fapt ce se încadrează în tradiția școlilor elenistice preocupate mai degrabă să răspundească și să popularizeze norme de comportament decât să uimească cu discursuri strălucitoare. Deși F. Lo Cascio vede în omogenitatea și constanța caracteristicilor de stil o confirmare a tezei autenticității care consideră epistolele drept opera unui singur autor, a unei „personalități precise și energice”, obiecția esențială care menține deschisă problema autenticității e că unitatea stilistică și de conținut a epistolelor nu este neapărat în întregime marca unei amprente personale, ea putând fi mimată cu destulă ușurință de falsificatori oarecare din epoci și locuri diferite care puteau uza de autoritatea numelui filosofului din Tyana spre a-și difuza propriile lor idei.

Considerațiile referitoare la autenticitatea epistolarului lui Apollonios din Tyana au o însemnătate deosebită, întrucât doar pornindu-se de la premiza autenticității ori a inautenticității epistolei

XXVIII (după ediția Conybeare, Londra, 1969) se pot formula ipoteze cât mai apropiate de realitate. Iată epistola :

Βασιλεῖ Σκυθῶν

Ζάμολξις ἀνὴρ ἀγαθὸς ἦν καὶ φιλόσοφος, εἴ γε μαθητῆς Πυθαγόρου ἐγένετο. καὶ εἰ καὶ ἔκεινον τὸν χρόνον τοιοῦτος ἦν ὁ Ῥωμαῖος, ἐκὼν ἄν ἐγένετο φίλος. εἰ δὲ ὑπὲρ ἐλευθερίας οἶει δεῖν ἀγῶνα καὶ πόνον ἔχειν, ἄκουε φιλόσοφος, τουτέστιν ἐλεύθερος.

Regelui sciților

„Zamolxis era om bun și filosof, dat fiind că a fost discipolul lui Pythagora. Iar dacă în acea vreme Romanul ar fi fost așa/ca astăzi /, de bună voie i-ar fi devenit el prieten. Dar dacă se consideră că trebuie luptă și suferință pentru libertate, dobîndește faimă de filosof, adică de om liber.

Cum se vede, epistola are un conținut interesind spiritualitatea daco-geților, deși mesajul e intrucîtva neclar. O analiză a cuvintelor-cheie ar putea configura coerența acestuia.

Regele sciților. Se naște întrebarea de ce se invocă numele lui Zamolxis într-o epistolă trimisă regelui sciților. Într-o primă ipoteză, ar fi vorba de un exemplu prestigios demn de urmat și de sciți, din moment ce Zamolxis a fost filosof, iar acest fapt, cum rezultă din finalul epistolei, echivalează cu a fi liber, desigur nu numai în sens personal, ci și politic, față de Roman (care poate simboliza politica imperială în genere sau politica unui împărat anume față de geto-daci). Ce trebuie să înțelegem în cazul de față prin sciți? Am putea identifica pe sciți cu locuitorii Sciției, cu Scythia Minor ori poate chiar cu teritoriul getic propriu-zis. Această din urmă presupunere ar putea fi luată cu mai mulți sorți de izbîndă în considerare dacă socotim scrisoarea apocrifă, intrucît se știe că sub Dioclețian sub numele de Scythia, teritoriul Dobrogei făcea parte din dioceza Thraciei. Dacă prin sciți îi înțelegem pe daci, cum a arătat U. von Wilamowitz-Moelendorf (*Hermes*, 60, 307—13), prin regele sciților ar trebui să-l înțelegem pe Decebal. Ipoteza e puțin probabilă, confuzia între cele două etnii în momentul înfruntărilor dintre daci și romani fiind greu de acceptat pentru un contemporan cu evenimentele. E puțin probabil să fie vorba de Scythia Minor dintre 29—28 î.e.n. — 46 e.n. O altă cale de interpretare s-ar întemeia pe confuzia între Zamolxis ca simbol al spiritualității geto-dace și Zamolxis ca simbol al spiritualității scitice, confuzie observabilă de pildă la Origene (185—255 e.n.), ed. Koetschau 1, 178, 12, care vorbește de *Ζάμολξιν εν σκυθαῖς τὸν Πυθαγόρου δοῦλον* („Zamolxis de la sciți, sclavul lui Pythagora”). Origene poate că interpretează din memorie, un pasaj din Lucian, *Scythes* 4 : *προς Ακινάκου καὶ Ζαμολξιδος τῶν πατρῶων ἡμῶν θεῶν* („prin voința lui Akynakos și Zamolxis, zei strămoșești pentru noi).

Pledînd pentru caracterul apocrif al epistolei este afirmația din Vit. Apoll. I, 13 : „Unii însă îl invinuiesc pe nedrept că ar fi luat afrodisiace, pretinzînd că, din pricină că a nesocotit cu totul iubirea, s-a autoexilat pentru un an la neamul sciților. EL (Apollonios) n-a vizitat însă niciodată Sciția și nu a fost atins de suferințele iubirii”.

Zamolxis. Din atributele tradiționale *ἀγαθὸς καὶ φιλόσοφος* am fi tentați să credem că e vorba de o reluare a imaginii tradiționale a lui Zamolxis, cum apare la Herodot, Istoriei IV, 95. Că referitor la Zamolxis este vorba de un simbol pentru lumea geto-dacică arată o sinecdoca de tip *pars pro toto*. E limpede că în afirmația „el (Zamolxis) ar fi devenit prieten de bună voie cu el (cu Romanul), sinecdoca evidentă (Romanul pentru Imperiul roman sau un împărat anume) atrage o interpretare retorică identică și pentru Zamolxis care reprezintă, cum am arătat, lumea geto-dacă.

Eleutheria (libertate). În interpretarea termenului trebuie să ținem seama de întregul mesaj aluziv-retoric al epistolei. Conceptul de *eleutheria* din această epistolă se situează la intersecția semnificației filosofice propriu-zise de extracție neopitagoriciană (cf. Vit. Apoll. VII, 4 : „Dar Apollonios, la fel cum în Sofocle Tiresias îi răspunde lui Oedip, spunîndu-i : „Eu nu sînt sclavul tău, ci al lui Loxis”,

s-a supus mamei înțelepciunii găsindu-se liber față de orice tribut către Domițian) și semnificația politică : libertatea, ca ideal al unui neam. Aprecierea lui Zamolxis, sublinierea faptului că a fost discipolul lui Pitagora, știut fiind că Apollonios din Tyana era neopitagorician întărește ideea că aprecierea comportamentului politic al lui Zamolxis se face prin prisma apartenenței sale la neopitagoreism. În acest sens, îndemnul la luptă pentru libertate adresat regelui sciților în legătură cu politica expansionistă imperială romană dobândește o coloratură personală, întrucît, așa cum reiese din Vit. Apoll., Apollonios a înfruntat prigoana lui Domitian împotriva filosofilor (cf. și Tacitus, *Agricola* I, 1), refuzînd să părăsească Roma, animat fiind de credința neopitagoreică în supremația conceptului de *eleutheria* (Vit. Apoll. XIV „A muri pentru libertate este porunca legii . . . Înțelepții sînt și mai datori să moară pentru idealul pe care l-au îmbrățișat”). Că libertatea constituia un scop politic definitoriu pentru daco-geți reiese cu claritate și dintr-un binecunoscut pasaj (Dio Chrys, *Logoi*, XII, 20 : ἀγωνιζομένους ὑπὲρ ἐλευθερίας τε καὶ πατρίδος). În acest context, nu ni se pare justificată aserțiunea lui Robert J. Penella (cf. *The Letters of Apollonios of Tyana*, Leiden, 1979, p. 106) conform căreia sensul termenului *eleutheria* din această epistolă este numai moral ori spiritual, nu și politic.

Dacă Romanul ar fi fost în vremea aceea așa [ca azi], el ar fi devenit prieten de bunăvoie. Acest pasaj oferă un indiciu pentru rezolvarea problemei datării. Este vorba de un moment în care politica imperială romană respecta pe deplin libertatea (*eleutheria* în sens politic) geto-dacilor, de o așa manieră încît însuși Zamolxis, ca reprezentant al orientării politice geto-dacice tradiționale ar fi devenit ἐκὼν φίλος (de bunăvoie prieten). În ipoteza autenticității epistolei lui Apollonios, din cercetarea izvoarelor antice, reiese că scrierea ar face aluzie la situația postbelică a anului 89, cînd, așa cum rezultă din considerațiile lui Dio Cassius (Istoria Romană, 5, LXVII, 7, 1 : „Domitian vru să se răz-bune pe cvazi și marcomani, fiindcă nu-l ajutaseră împotriva dacilor. Veni în Panonia ca să se lupte cu ei și ucise solii de pace pe care ii trimiseră pentru a deua cară . Învins și pus pe fugă de marcomani, Domitian a pornit grabnic o solie la Decebal, îndemnîndu-l să încheie un tratat, deși regele i-l ceruse adesea . . . el cheltui foarte mulți bani pentru încheierea păcii, căci fără întîrziere dădu lui Decebal nu numai însemnate sume de bani, ci și meșteri pricepuți la felurite lucrări folositoare în timp de pace și de război și-i făgădui să dea și mai multe.”) Așadar, în ipoteza autenticității epistolei, termenul post-quem al scrisorii este, după părerea noastră, anul 89 e.n.

Mult mai complicată se înfățișează problema datării, dacă acceptăm că epistola este apocrifă. În această eventualitate, momentul compunerii ei poate fi oricare etapă de îmbunătățire mai marcată a raporturilor daco-romane, după sec. I, falsificatorul, pe lângă recunoașterea unei stări de fapt, fiind, poate, interesat să măgulească ori să sprijine persoana împăratului ce promova o politică de respectare a neamului geto-dac. În această ipoteză rămîne de întreprins coroborarea surselor istorice antice, sub rezerva deja formulată că oricare din etapele de raporturi politice favorabile geto-dacilor ar putea constitui data scrierii epistolei.

În concluzie, se poate afirma că epistola XXVIII atribuită lui Apollonios din Tyana prezintă un interes deosebit între celelalte izvoare antice referitoare la istoria daco-romană, cu atît mai mult cu cît ea n-a intrat pînă în prezent în circulație în istoriografia română. Și aceasta întrucît se completează semnificațiile teonimului Zamolxis cu aceea de simbol al unei orientări politice al cărei concept fundamental era libertatea, chiar dacă pentru obținerea ei trebuie luptă și suferință (δεῖν ἀγῶνα καὶ πόνον ἔχειν).

Numai dacă Romanul se poartă cu Zamolxis cum se cuvine (după formularea retorică a textului), acesta din urmă îi poate deveni prieten (φίλος) de bună voie (ἐκὼν). În organizarea internă bipartită a epistolei (afirmațiile inițiale despre Zamolxis și dezvoltarea ulterioară), dominantă apare figura lui Zamolxis ca simbol al unui comportament politic exemplar demn de urmat de către destinatarul epistolei. O relație implicită fundamentează aprecierea de care se bucură orientarea politică al cărei simbol este Zamolxis : *eleutheria*, în sens individual, dar și politic, este rezultatul străduinței de a ajunge înțelept. Indiferent, așadar, dacă scrișoarea este autentică sau apocrifă sau că problema identificării destinatarului real rămîne o chestiune deschisă, ea dă seama de un *topos* politic favorabil tradiției geto-dace. Pentru toate aceste motive, considerăm că această epistolă merită să fie pusă în circulație în istoriografia românească, alături de celelalte izvoare de prim rang referitoare la Zamolxis, prin includerea ei într-o nouă ediție a volumelor din *Fontes Historiae Daco-Romanae*.

La lettre XXVIII attribuée à Apollonios de Tyane

RÉSUMÉ

Parmi les lettres d'Apollonios, il y a une (la lettre XXVIII, cf. l'édition Conybeare, Londres, 1969) qui a une importance particulière pour l'histoire des Daces. Après avoir présenté le stade actuel des recherches en ce qui concerne le problème controversé de l'authenticité de cette lettre, l'auteur essaie de déceler les significations propres à ce texte à caractère très allusif, à partir de l'analyse des *Stichwörter* (le destinataire-le roi des Scythes, Zamolxis, le Romain, *eleutheria* etc.) On a mis en discussion aussi le problème de la datation (on considère que la lettre a été écrite après la guerre dacoromaine de 89 n.è.) On remarque que Apollonios de Tyane incite le destinataire de la lettre à lutter et à souffrir pour la liberté, invoquant l'exemple de Zamolxis (comme représentant des Daces) et les préceptes néopythagoriques, pour lesquels *eleutheria* est, comme il résulte de ce texte, le résultat de l'effort de devenir sage. On souligne que Zamolxis représente, dans ce contexte, le symbole de la politique traditionnelle des Daces de lutter pour la liberté, comportement politique considéré digne d'être suivi par le destinataire de la lettre.